

szemle

Minden megvan

SZILÁGYI MÁRTON: *A KÖLTŐ MINT TÁRSADALMI JELENSÉG*

Szilágyi Márton magisztrális Csokonai-monográfiája egyszerre felvillanyozó és félelmetes. Felvillanyozó, mert egy komplett kis világot támaszt fel szövegforrásokból, s egyúttal olyan kutatói világba enged bepillantást, mely párját ritkítja, mely képes arra, hogy egy alapvető tananyagot rajzoljon át szinte teljes mértékben. És félelmetes, mert lenyűgöző teljesítménye nyomán belegondolni is rossz abba, milyen egyéb agyonemésztett „biztos” tudásunkról derülhet(ne) ki kellően állhatalos forrásgyűjtés és forráskritikai olvasás után, hogy a fele sem úgy van, ahogy eddig gondoltuk. Csokonai Vitéz Mihály nevét a kisiskolások is ismerik, a nemzeti örökség egyik költőóriása, verseinek releváns része pedig transzparens szöveg. Mégis, csupán ezzel a 2014-es könyvvel történt meg az életével való első (forrás)kritikai számvetés.

A kritikai jelző fontos itt, ugyanis a legszorosabb kapcsolódási pontokat az ún. „critical biography” hagyományában találja meg a kötet saját célkitűzéseivel. Ez pedig annál inkább kézhez álló a szerző számára, mert több kiváló kritikai szövegkiadás jegyzője, a „kritikai” pedig lényegében itt is, ott is ugyanazt jelenti: tudományos fokú igényességet és tudatosságot. Koherens módszertani protokollt, maximális forrás-használati körültekintést, szakszerű adatkezelést, a saját hang sajátosságainak és történetiségének szüntelen (ám feleslegesen nem hangoztatott) figyelembe vételét, a valószínűségi faktorok, felmerülő alternatívák szüntelen mérlegelését, illetve a nyelvi közlés nehézkedéseinek, az ellenőrizhetetlenségek megjelenésének és a motivált, olykor túlon túl is fantáziadús múltkitöltési ösztönzéseknek a szakadatlan fegyelmezését.

A könyv sikerültségének egyik legfőbb oka, hogy erőfeszítései nem a témában igen markánsan jelen lévő szakirodalmi hagyománnyal történő leszámolást irányozzák, hanem a saját „változat” felkínálását, minden egyes pályaszakasz vagy kiemelt életesemény kapcsán. Ez a bizonyos saját változat pedig olyan körültekintő forráskezelés, az adott kontextusok összefüggéseinek olyan mesteri átlátása nyomán épül ki – melynek külön érdeme, hogy e folyamatszerű kiépülést a munka mindig láthatóvá, utánkövethetővé is teszi –, hogy egyik fejezetben sem igen hagy kétségeket a megidézett és az ajánlatként újonnan felmutatott eredmények helyi értékét, valószínűségi fokát illetően.

A nyelv, amelyen ez a kötet szól, nem történet-, hanem módszer- és problémaközpontú. Nem a lekerekített diegézis kialakításának vágya vezérli, hanem az utóbbi évek irodalomtudományában általánosan is tapasztalható (meta)narratív reflektáltság fő áramához kapcsolódva, figyelmének egyik fókuszában mindig az áll, hogy a „kritikait” milyen pontokon kezdte ki az eddigiekben, s kezdheti ki aktuálisan az elbeszélés különféle alakzatainak nyomása. Ennek tükrében rendre fel-

tárja a legendaképzés, a tragizáló felmagasztosítás vagy éppen a románcos szentimentalizálás szükségszerűen fikcióképző, s legtöbbször jellemzően adathiányból fakadó effektusait a Csokonai-szakirodalomban, tudatosan kerülve a detektált „megoldásokat”. A szépirodalmi jellegű műfajszerűség veszélyeit itt egy olyasféle józan és kiegyensúlyozott tudományos minimál retorika oldja, mely, ahol kell, hajlandó lazítani rigorózusságán, ugyanakkor szüntelenül kész felbontani saját jólformáltságát. Problémákat vet fel és old meg, illetve valószínűsít lehetséges megoldásokat, s csak mindezekkel együtt érdekelt egy átfogó saját elbeszélés (és nem történet) létrehozásában. Nem a kötet beszédmódja „bombasztikus” tehát – sokkal inkább a bibliográfiája.

A figyelem másik fókuszja a monográfiában a (meta)nyelvi tudatosság mellett a mindenkori „írásbeli nyom” (15.). Pontosabban a Csokonait bármilyen módon potenciálisan hordozó írásbeli nyomok tömege. Szilágyi e téren valóban rendkívüli feltáró munkát végzett. Nemcsak az eddigi vonatkozó biografikus szakirodalommal vet számot, hanem olvas korabeli egészségügyi alaprendeletet, céhes szabályzatot, várostérképeket, kollégiumi jegyzőkönyvet is. Már-már vadító az a fajta igényesség, melynek jegyében szinte elnézést kér, hogy Csokonai anyagi helyzetének kérdésében a Debrecen városi adókönyveket bizony nem nézte át (335.). Mindezzel olyasféle történeti, sőt helytörténeti mélységig jut el, mely lényegében páratlan a jelenlegi irodalomtörténeti mezőnyben.

A forráskezelés mindezzel együtt úgy példaértékű, hogy már-már zavarba ejtő. Hiszen a kollégiumi iratanyag mindig is ott volt a helyén, csak szemügyre kellett volna végre venni. Szilágyi mindig elmegy és mindig feldolgoz minden dokumentumot, amit lényegesnek tart. Ezzel pedig olyan filológiai hagyományokat éleszt újjá, amelyek a közelmúltban feldúsuló hiánypótló szövegkiadásokat is motiválják, s amely erőfeszítések – „oda kell menni” és „jól meg kell nézni” – jellemző módon erősen jelen vannak az elmúlt évek összes Martinkó-díjas tanulmányában is.

A „mikrotörténeti” lépték nagytípusjellege, vagy máshonnan, az adatokat mikroszkopikus méretéig feltérképező, majd szétszedő maximalizmus mellett leginkább az a fajta irányultság szavatolja e vállalkozás sikerét, hogy Szilágyi mindig lehetőségek háttérén méri meg és fogja fel a forrásokból „kritikailag” kibontakozó Csokonai manővereit. A *lupe*jelleg mellett ez a fajta alternatívaközpontúság magyarázza a költő választásainak szinte mindig más lehetséges életpályamodellekhez viszonyító, árnyalt értelmezését. A „költőt” hatékony társadalmi cselekvőként, kezdeményezőként elgondolva Szilágyi folyton arra kíváncsi, hogy az miként lép interakcióba társadalmi „környezeteivel”, városával, családjával, kiszemelt mecénásaival, kiadóival, rajongóival. A „nyomokból” rekonstruálható Csokonait a szokatlansággal, a szabálytalansággal (32.), a kivételessel (33.), vagyis az atipikussal definiálva ráadásul az is érdekli, hogy ezen atipikusság miféle kapcsolatban áll a „tipikussal”, s ennek nyomán miért is lehet dinamikus normaalkításról, mobilitási stratégiáról, innovációról beszélni e 18. századi írőembert illetően. Mindehhez persze lenyűgöző mértékben szükséges ismernie azt a bizonyos korszaktípust, s osztani azt a legtágabban „kulturális megelőzöttségként” aposztrofálható álláspontot, mely szerint a társadalmi ágenciát is mindig determinálja a közege, azzal együtt, hogy néha amaz egyszersmind jelentékenyen visszahathat létesítő meghatározottságaira.

A hermeneutikai kör rész-egész viszonyára emlékeztető kölcsönhatásban az atipikus megértése tehát mindig segít jobban megérteni magát a „tipikus egészet” is (58.).

Munkája közben Szilágyi mindig kész kinyilvánítani éppen adódó kételyeit. Fontos megjegyzéseket olvashatunk arról, hogy kizárólag hipotetikus lehet a tudásunk a korszak intimitásáról (194.), a verseket felhasználó közösségek befogadási szokásainak körülményeiről (267.) vagy egy-egy családtörténeti momentum tipikusságának/atipikusságának eldöntéséről (64.). Ez az egész kötetet átjáró józan szkepszis azonban nem gátolja meg a szerzőt abban, hogy ott, ahol ennek különösen nagy jelentősége van, megkíséreljen például érzelmi viszonyt rekonstruálni. Ezek a témainterpretációk pedig minden, rá is erősített szkepszisünk ellenére azért lehetnek meggyőzőek, mert nem „fikcionálisak”, nem pszichologizálók, hanem a fellelhető források mátrixában kritikailag benne álló, logikailag vezérelt, már-már oknyomozó műveletek. S bár a vizsgálati eredmények gyakorlatilag kivétel nélkül mást mondanak, mint az eddigi bevett szakirodalmak, épp emiatt a körültekintő logikaiság miatt nem érezzük egyetlen pontját sem szenzációhajásznak, hanem szabályosan levezetett bizonyításnak. Az már csak egy mindehhez részlegesen kapcsolódó külön tény, hogy az új eredmények összegző artikulálása mindig szerény, néha már túlon túl is az (jó példa erre a „kupori cívisasszony” édesanya képeinek teljes átrajzolása, melyet a szerző „némiképpen megingatásnak” nevez – 386.).

A több szempontból kiépített meggyőző erő biztos működésének további záloga a kötet diszciplináris magabiztossága. Szilágyi történészi vonzalmai közismeretek, s erre nagy szüksége is van e kötet céljainak megvalósításához. Nem csalódunk, hiszen a munka hitelesen kezeli és fogja egybe a folklorisztika, a helytörténet vagy éppen a medicinatörténet szárait, s csak ott és olyan mértékben alkalmazza azokat, amennyire válaszaihoz szüksége van rájuk. Ez a visszafogott, de mégis határozott interdiszciplinaritás pedig az ún. kultúratudományos távlatnak is példát mutathat, melyet bár némileg elmarasztal a szerző kissé terjedelmes, ám véreteres módszertani alapozásában annak diffúz jellege miatt, talán éppen emiatt a jelleg miatt lehet terepe s közege egyszersmind magának a kötetnek is. Hiszen az van annyira „kultúratudományos”, mint amennyire mikrotörténeti, már csak azért is, mert jóval többről szól Csokonai Vitéz Mihály életénél.

A feladatteljesítés tudatossága ugyanakkor szigorú és kitarított határok megvonásával is együtt jár Szilágyinál, amennyiben deklaráltan távol tartja magát például a Csokonai-művek poétikatörténeti vagy szövegimmanens értelmezésétől (423.). A „műelemzések” pedig nem is hiányoznak, hiszen az alapkoncepció annak a belátásnak a látens megerősítése is, hogy egy költői életmű nem feltétlenül következik egy életút eseményeiből, hogy az életrajzi olvasat legalábbis csak egy a sok közül, hogy élet és irodalom „nagy kettő” tud lenni, amellet, hogy mindig is kölcsönös feltételezettségben állnak.

A kötet nemcsak megírtságában, hanem megkomponáltságában is igen kompakt. A mindenoldalú fegyelmezettséget talán az Arany János-exkurzus és *A kultusztörténet illetékessége és határai* című kvázi exkurzus rövidített, szervezesebb beépítése erősíthette volna tovább, a kötetről beszélve azonban semmi jelentősége nincs ezeknek a megjegyzéseknek. Az opus alapvető jelentőségű ugyanis, mely

nyomán minden tankönyv Csokonai-fejezetét át kell írni. A módosítandó fejezetek pedig ráadásul bedolgozhatók egy olyasfajta, még az alsóbb szintű oktatásban is termékeny metakeretbe, amely a koncepciózus (költői) énkiteljesítés jelenségeinek világába vezet be, mivel – s ezt Szilágyi könyve gyönyörűen megmutatja – Csokonai életútjának ez az egyik szervezőeleme.

Egy olyan felettébb „valószínű” Csokonairól van itt ugyanis szó, aki a korszakban rendhagyó tudatossággal próbál ki karrierlehetőségeket, próbálja megépíteni közösségi perszónáját. A kötet tanúsága szerint ebben a fajta önmárkázási kontextusban szemlélhető a kollégiumi „kicsapatás” ügye is, mely motivált folyamat Csokonai részéről, s melyet már ekkor a nyilvános költői megmutatkozás előkészítésének igyekezete mozgat, de ilyen életütepizód a szintén innovatívnak minősíthető sárospataki jogi pályaorientáció is, vagy éppen a lapszerkesztői habitus megkísérlése. Ennek tükrében gondolhatja komolyan Csokonai, hogy magához az uralkodóhoz fordul egy kis birtokért, mely az irodalomnak szentelt autonóm, szellemileg független életformát tenné számára lehetővé. Ennek keretében tartja számon tudatosan műveinek lehetséges „felvevőpiaci” bázisait, gondolja ki kötetének terjesztési szisztémáját, játszik funkcionális komplexitással nevének háromalakúságával. Ennek fényében tervezi meg egészen egyedi saját cívisvárosi házrészét, mely egyszerre lenne a „nádasházak” között (világ)polgári hajlék és műzsák otthona, vagy olvassa fel szándékolt teátrilitással *Halotti verseit* a főúri temetésen. Az utóbbi aspektus pedig ráirányíthatja a figyelmet az alternatív Csokonai egy egészen izgalmas, eddig így még szintén nem látható jellegzetességére, mely ráadásul az előbbieken emlegetett közoktatási dimenzióhoz kapcsolható – arra, hogy nemcsak jó és népszerű költő, hanem jó és népszerű pedagógus is. A hangsúlyozott testi jelenlét, a látványos színpadiasság, a szemléletesség, a gesztikuláció, az ének, a nevetés, vagyis a mimus és a performancia kiaknázása ugyanis Szilágyi rekonstrukcióiban a tanító/előadó Csokonai egyik fő hatóeszköze (vö. 126.), ezzel pedig manapság, az összművészeti estek, költészeti fesztiválok, kultúrperformanszok és irodalmi happeningek világában igencsak divatosnak számítana.

Egy olyasféle „ágens” formálódik ki a monográfia lapjain, amely úgy működik, mint a jó alkalmi költészeti, amelynek nem mellékesen igazi mestere: biztos hatáskeltéssel, ügyes manipulációval, könnyed profizmussal. Az pedig, hogy élete nem elég hosszú ahhoz, hogy mindez beérjen és „profitot termeljen”, egy más kérdés – túlságosan is „tipikus” kora pedig amúgy sincs még rá felkészülve. Az innovatív húzások ráadásul édesapjától és édesanyjától sem állnak távol, utóbbtól különösen nem, aki a monográfia alapján fia szellemi örökségének valóságos 18. századi menedzsere, koncepciózus fellépésével még egy Kazinczy Ferencet is zavarba ejt.

Ez az új Csokonai, akit a kötettel megkaptunk, láthatóan nagyon más, mint a régiek. S nagyon más ez az új Csokonai-biográfia is. Minden nagy tudósnak az életében van legalább egy olyan mű, amelyhez nem férhet kétség a tekintetben, hogy túléli őt, fenntartja nevét. Bár a jövő nyilván nyitott, s legyen is az, a „nyomok” arra mutatnak, hogy Szilágyi Márton e művével már elkészült. (*Ráció*)